

تاریخچه‌ی شکل‌گیری و تحولات موزه‌های آستان قدس رضوی

بخش اول: از آغاز تا انقلاب اسلامی

حشمت کفیلی^۱

چکیده

آستان قدس رضوی تشکیلاتی زیارتگاهی است که در طی دوازده قرن گذشته بر محور حرم مطهر امام رضا علیه‌السلام بنیان گرفته است. این تشکیلات امروزه مجموعه‌ای از بناهای تاریخی شامل مساجد، رواق‌ها، صحن‌ها و ساختمان‌های وابسته به آن است که چگونگی بنیان گرفتن و توسعه آن در گذر زمان جایگاه مهمی نه تنها در تاریخ محلی بلکه در تاریخ هنر ایران و جهان اسلام دارد. وجود مساجد، مدارس، صحن‌هایی وسیع و رواق‌هایی کوچک و بزرگ که با انواع تزیینات در اطراف بقعه اصلی ساخته شده‌اند، همچنین آثار گران‌بهایی که برای استفاده در این مکان مقدس ساخته یا وقف شده‌اند، نشان از اهمیت مرقد مطهر امام هشتم علیه‌السلام نزد شیعیان و عاشقانش دارد. چنان‌که هریک به فراخور موقعیت و توان خویش اثری ماندگار خلق یا وقف کرده‌اند. این آثار حاوی اطلاعاتی است که بخشی از هویت تاریخی حرم مطهر و هنر دوره اسلامی را نشان می‌دهد.

نمایش این آثار ارزشمند تاریخی و هنری که هر یک به نحوی نشان از ارادت دوستداران ائمه اطهار سلام‌الله‌علیه می‌دهد بیش از یک سده پیش مورد توجه متصدیان امور در این حوزه قرار گرفته بود، اما ارائه آن به‌عنوان موزه از دهه اول سال ۱۳۰۰ شمسی به‌طور مکرر طرح شد تا اینکه از سال ۱۳۱۴-۱۳۱۵ شمسی به‌طور جدی پیگیری شد و بالاخره هفتادسال پیش اولین ساختمان موزه آستان قدس افتتاح شد.

این پژوهش باهدف معرفی موزه‌های آستان قدس رضوی نگاشته شده است؛ اما پاسخ به سؤالاتی چون: روند شکل‌گیری آن از آغاز چگونه بوده است؟ و چه تحولات پس از انقلاب اسلامی در آن صورت گرفته تا گنجینه‌ها توسعه یافته‌اند؟ به ما نشان می‌دهد که مدیران وقت آستان قدس رضوی برای توسعه فرهنگی تلاشی فروانی داشته‌اند؛ چنانکه همراه با سایر اقدامات فرهنگی که در این مجموعه بزرگ انجام شده، گنجینه‌های آن نیز باهدف ارائه خدمات فرهنگی به مردم و برخورداری آنان از یک پایگاه آموزشی دیداری در رابطه با تاریخ هنر دوره اسلامی و تأثیر وقف بر توسعه هنر و دانش، به‌مرور توسعه یافته است.

این نوشتار به‌طور اجمالی و با تکیه بر منابع موجود درباره تاریخ آستان قدس، همچنین اسناد مکتوب و شفاهی و اطلاعاتی که به‌طور میدانی جمع‌آوری شده، به بیان پیشینه و وضعیت فعلی موزه‌های آستان قدس رضوی می‌پردازد.

^۱ کارشناس پژوهش اسناد و مشاور موزه‌های سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی؛ heshmatkafili@yahoo.com

کلیدواژه‌های موضوعی: اشیای موزه، امام رضا علیه‌السلام، حرم مطهر، معماری، موزه آستان قدس.

مقدمه

در تعریف شورای بین‌المللی موزه‌ها (ایکوم)^۱ از نگاه جامعه جهانی کلیه آثار به‌جامانده از سده‌های گذشته اعم از بنا، تزیینات معماری، اشیای کاربردی یا تشریفاتی و سایر اسناد و مدارک تاریخی مرتبط با این بارگاه با عظمت به‌عنوان مجموعه‌ای از آثار تاریخی و هنری شناخته می‌شوند و محل ارائه آن موزه نامیده می‌شود. (مصطفی زادگان، ۱۳۸۱، ص ۴-۵)^۲ بر اساس این تعریف، آستان قدس رضوی، نمونه‌ی شاخصی است که می‌تواند عنوان «موزه» را به خود اختصاص دهد؛ اما آنچه در همین مجموعه به‌طور مشخص به‌عنوان موزه شناخته می‌شود فضاهایی است که اشیاء فرهنگی، تاریخی و هنری را تحت عنوان گنجینه‌های مختلف در خود جای داده است.

هرچند تحولات تاریخی، موجب تغییرات اساسی در این مجموعه شده، همچنین برخی آثار اهدایی و وقفی به حرم مطهر دست‌خوش حوادث شده و از بین رفته‌اند، چنانچه هدایایی که شیعیان و دوستداران حضرت رضا (ع) بر این بقعه وقف یا اهداء نموده بودند باقی‌مانده بود، اکنون آستان قدس رضوی کهن‌ترین و نفیس‌ترین آثار دوران اسلامی را در اختیار داشت. (لباف خانیکی، ۱۳۷۸، ص ۳۹-۴۰). از هنگام افتتاح اولین موزه در آستان قدس رضوی منابع تاریخی منتشرشده در این مجموعه هر یک اطلاعات اجمالی در مورد آن نوشته‌اند اما بررسی اسناد مکتوب و موجود در آرشیو سازمان کتابخانه‌ها و موزه‌ها نشان می‌دهد که با این منابع تاریخی اطلاعاتی مستدلتر و جامع‌تر نیز می‌توان ارائه داد. چنان‌که می‌دانیم موزه‌های آستان قدس ابتدا بر اساس اشیایی که برای استفاده یا نگهداری در حرم مطهر امام رضا علیه‌السلام وقف و نذر شده بودند شکل گرفته‌اند، اما اسناد موجود نشان می‌دهند کارشناسانی که متصدی راه‌اندازی این تشکیلات بودند اقداماتی برای تکمیل مجموعه از طریق خریداری نیز انجام داده‌اند. این کارشناسان با مستندسازی

۱- ICOM

۲- شورای بین‌المللی موزه‌ها (ایکوم) که مسئولیت سیاست‌گذاری و تدوین راهکارهای اجرایی برای فعالیت و همکاری بین موزه‌ها در سطح جهان را عهده‌دار است، در اساسنامه خود که در بیستمین مجمع عمومی ایکوم در بارسلونای اسپانیا (۶ ژوئن ۲۰۰۱؛ ۱۵ تیر ۱۳۸۰) اصلاح گردید موزه را چنین تعریف می‌نماید. «موزه نهادی دائمی است که به‌صورت غیرانتفاعی در خدمت جامعه و توسعه آن بوده، در آن به روی عموم باز است و همچنین در آن تحقیقاتی در خصوص شواهد مادی زندگی بشر و محیط پیرامون وی صورت می‌گیرد، مالکیت آن‌ها را کسب و حفاظت نموده، در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌دهد و به‌ویژه به‌منظور اهداف مطالعاتی، آموزشی و کسب لذت در معرض دید مردم قرار می‌دهد»؛ و در ادامه آن توضیح می‌دهد کلیه محوطه‌ها و آثار و ابنیه تاریخی، مراکز علمی، تالارهای هنری غیرانتفاعی، مؤسسات حفظ و نگهداری و تالارهای نمایشگاهی وابسته به کتابخانه‌ها و مراکز بایگانی، تشکیلات ملی، منطقه‌ای و محلی موزه‌ای، نهادها و تشکیلات غیرانتفاعی که در زمینه موزه‌ها و موزه شناسی فعالیت‌های تحقیقاتی، آموزشی، مستندسازی انجام می‌دهند و تمام مراکز فرهنگی و نهادهای مدیریت منابع میراث آشکار و پنهان را موزه می‌نامد. رک. رضا مصطفی زادگان، ۱۳۸۱، «سیر تحول تعریف موزه در اساسنامه‌های ایکوم از ۱۹۵۱ تا ۲۰۰۱ (۱۳۳۰ تا ۱۳۸۰)»، مجله موزه‌ها، دوره جدید، شماره نهم، شماره پیاپی سی‌ام، ص ۵۴.

روشمند و علمی برای مدیریت آثار تاریخی و نفایس موجود برنامه‌ریزی و نسبت به معرفی مجموعه انتخاب شده برای نمایش اقدام کردند. برخی از نتایج این فعالیت‌ها راه‌اندازی اولین موزه در آستان قدس رضوی در سال ۱۳۲۴ ش. انتشار کتاب راهنمای موزه آستان قدس در سال ۱۳۳۴ ش؛ و ارزیابی مالی و ارزشیابی تاریخی هنری آثار خزانه به‌منظور تفکیک آثار ارزشمند تاریخی از سایر مجموعه در سال ۱۳۳۸ ش. است. پس از انقلاب اسلامی این موزه توسعه قابل توجهی یافت و گنجینه‌های تخصصی و ادارات حفاظت و مرمت آثار فرهنگی و پژوهش و معرفی آثار، همراه با کتابخانه تخصصی هنر و موزه‌داری به آن افزوده شد.

در حال حاضر موزه‌های آستان قدس رضوی شامل چهار ساختمان است که بر اساس تاریخ گشایش آن شامل موزه مرکزی، موزه قرآن و نفایس، موزه مردم‌شناسی و موزه فرش هستند. در این مقاله معرفی گنجینه‌ها بر اساس تاریخ افتتاح هر بخش خواهد بود. لازم به توضیح است، به‌جز موزه فرش و موزه مردم‌شناسی که یک بنا به آن موضوع اختصاص یافته است، موزه مرکزی شامل هشت بخش یا گنجینه و موزه قرآن شامل سه بخش است. در متن، واژه «بخش» و «گنجینه» به یک مفهوم به‌کاررفته و عنوان «تالار» نیز برای برخی مجموعه‌های جدیدتر به‌کاررفته است.

شکل‌گیری اولین موزه در آستان قدس رضوی (۱۳۵۰ - ۱۳۲۴ ش.)

منابع تاریخی آستان قدس بیان می‌کنند که خزانه^۱ حرم امام رضا علیه‌السلام برای نگهداری میراث تاریخی آن، بیش از یک‌صد سال در محلی بین رواق‌های دارالسیاده و دارالحفاظ قرار داشته و ورودی آن از صفت غربی دارالحفاظ بوده که در سفرنامه ناصرالدین‌شاه به خراسان در سال ۱۲۸۳ قمری نیز به آن اشاره شده است (مؤتمن، ۱۳۴۸، ص ۳۵۱). در دوره نیابت تولیت محمدرولی اسدی (۱۳۰۴ - ۱۳۱۴ ش) با ایجاد نظم در همه امور آستان قدس از جمله اموال فرهنگی و تاریخی، دفتری جدید برای ثبت و ضبط اشیاء تهیه شد (کفائی، ۱۳۴۰، ص ۵۵). اسدی در گزارشی که به وزارت دربار در مورد فعالیت‌ها و عملکرد اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کلیه مؤسسات و دوایر آستان قدس رضوی می‌نویسد به اصلاح امور خزانه و محلی برای ضبط اشیاء به نام موزه نیز اشاره می‌کند. (سوزنچی کاشانی، ۱۳۸۷، ص ۱۴۰-۱۴۱) و ایده تأسیس موزه‌ای برای حفظ، نگهداری و نمایش آثار به‌جامانده از دوره‌های تاریخی گذشته در آستان

۱ مؤتمن می‌نویسد: «خزانه در دستگاه آستانه به محل نگهداری منقولات و اشیاء نفیسه آستانه گفته می‌شود.»

قدس رضوی را مطرح می‌نماید. در سال ۱۳۰۹ و ۱۳۱۱ ش. مکاتباتی از طرف رومانوسکی^۱ (تصویر ۱) در خصوص اعلام آمادگی برای برپایی موزه آستان قدس در مشهد انجام می‌شود که نایب التولیه وقت به علت فقدان بودجه کافی و ساختمان مناسب موافقت نمی‌کند (س ش. ۹۵۵۷۹/۲).^۲ اما ضرورت تشکیل موزه موجب می‌شود اسدی برای راه‌اندازی آن اقدام به تعیین گروهی متشکل از افراد ذی‌صلاح نماید.^۳ وظیفه اعضای گروه این بود که همه‌روزه با تشکیل جلساتی منظم، مکانی مناسب برای تأسیس موزه در محدوده حرم امام رضا علیه‌السلام را در نظر بگیرند؛ دفتر ثبت اشیای خزانه را بررسی و اشیای مناسب برای نمایش در موزه را جداگانه ثبت نمایند؛ همچنین فرش‌های کوچک پارچه را از میان فرش‌های قدیمی و قرآن‌ها و کتاب‌های مناسب از بین منابع کتابخانه آستان قدس را، برای نمایش در موزه انتخاب نمایند. اهمیت این کار موجب می‌شود پروفسور آرتور پوپ برای بازدید از موزه آستان قدس به مشهد سفر کند و اشیای مورد بررسی قرار دهد و به دستور اسدی با وی نهایت همکاری می‌شود (سوزنچی، ۱۳۸۷، ص ۱۴۲-۱۴۳). اسناد و مدارک موجود نشان می‌دهد که با وجود اینکه اشیای انتخاب شده در تعدادی ویتترین به نمایش درمی‌آید و مورد بازدید افراد مختلف - چه مردم عادی چه افراد فرهیخته و شخصیت‌های فرهنگی و سیاسی - قرار می‌گیرد،^۴ (تصویر ۲) اما موضوع ساخت بنایی خاص موزه همچنان در دستور کار مسئولین وقت آستان قدس بوده چنان‌که در دوره نیابت تولیت فتح‌الله پاکروان (۱۳۱۴ - ۱۳۲۰ ش) این تصمیم عملی و طرح و نقشه یک موزه باشکوه توسط آندره گدار (مدیرکل فنی دپارتمان باستان‌شناسی فرانسه) ترسیم می‌گردد^۵ همچنین آیین‌نامه‌ای جامع نیز برای آن تدوین می‌شود. (سوزنچی کاشانی، ۱۳۸۷، ص ۱۴۲ و س ش. اموالی ۶۹۴۲۶، ضمیمه شماره ۱۰۱) در سال ۱۳۱۵ شمسی حجره‌های فوقانی شمال غربی صحن نو (آزادی) و جنوب شرقی صحن کهنه (انقلاب اسلامی) که به یکدیگر متصل

۱ - وی کنسول دولت روسیه در شهرستان بیرجند و خیره اشیاء عتیقه بود.

۲ - نامه رومانو فسکی کنسول دولت روسیه در بیرجند به تاریخ ۱۳۱۱/۹/۱۲ به نیابت تولیت وقت. وی همین پیشنهاد را در نامه دیگری به تاریخ ۱۳۰۹ نیز ارسال می‌کند.

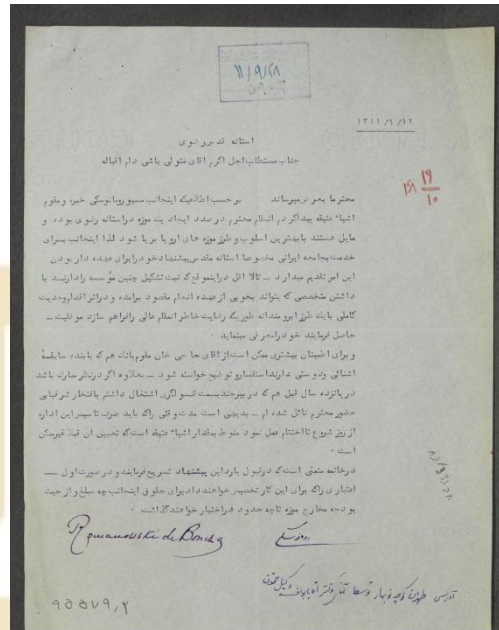
۳ - اعضای این گروه عبارت بودند از: آقایان حاج ناظم شهابی، علی‌اکبر فیاض شهیدی، مؤتمن، ضیاءالحق، واثق فرامرزی، خزانه‌دار و اوکتایی رئیس کتابخانه و پس از مدتی محمود فرخ رئیس دارالانشای آستان قدس و سرکشیک سوم نیز به آن‌ها اضافه شدند.

۴ - دفتر یادبود بازدید از موزه آستان قدس (در سال‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۳۹ ش.) نشان می‌دهد که افراد مختلفی اعم از مردم عادی و سایر شخصیت‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی همچنین برخی شرق شناسان مانند «والتر هینز» استاد تاریخ ایران در دانشگاه گوتینگن در آلمان (که در تاریخ ۱۹ فروردین‌ماه ۱۳۱۸ ش. از موزه بازدید کرده و یادداشتی به زبان فارسی در صفحه ۱۶، نوشته است) از موزه بازدید کرده‌اند و بسیاری از آن‌ها رضایت خود را از مسئولین به‌خصوص آقای نظام شهیدی رئیس وقت موزه ابراز کرده‌اند. (نویسنده مراتب قدردانی خود را از آقای دکتر علی سوزنچی کاشانی که این دفتر را در اختیارم وی قرار دادند قدردانی می‌کنند)

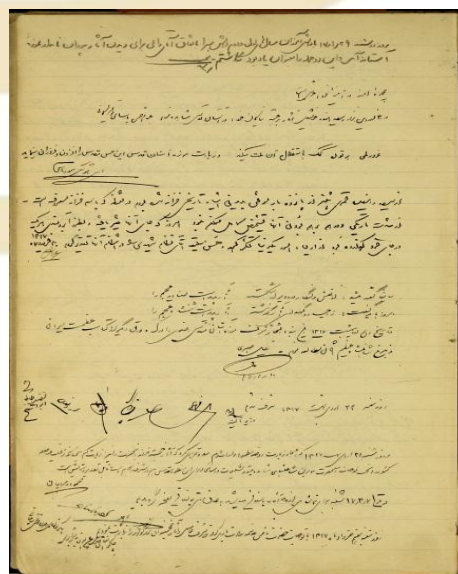
۵ - صمدی، متن انگلیسی تاریخچه تأسیس موزه آستان قدس موجود در بیگانی راکد موزه (مترجم: عباسعلی عابدی استاد). در دفتر یادبود بازدید از موزه آستان قدس (۱۳۱۶ تا ۱۳۳۹ ش.) صفحه ۲۱، یک یادداشت با امضای فروزان فر به تاریخ ۲۹ شهریور ۱۳۲۱ ش. ثبت شده که در آن وی اظهار امیدواری کرده که «موزه جدید به اتمام رسد و اشیای موزه در جای مناسب‌تر قرار گیرد». همچنین در یادداشت بعدی که به تاریخ فروردین‌ماه ۱۳۲۴ ش. است، ضمن ابراز رضایت از بازدید خود نوشته‌اند «... که در طول این مدت اولیای امور می‌بایستی برای حفظ این آثار متبرکه تأسیسات بهتری تهیه کرده باشند...». پس از این یادداشت‌های دیگر از تاریخ تیرماه ۱۳۲۶ ش. شروع می‌شود که پس از افتتاح ساختمان موزه است.

بوده به خزانه آستانه و محل نگهداری اشیای مازاد بر احتیاج اختصاص یافت. (کاویانیان، ۱۳۵۵، ص ۳۵۴ و کفایی، ۱۳۴۰، ص ۵۵).

تصویر ۱. نامه رومانوفسکی به تاریخ ۱۳۱۱ ش.

تصویر ۲. دفتر یادداشت موزه مربوط به سالهای ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۱ ش.

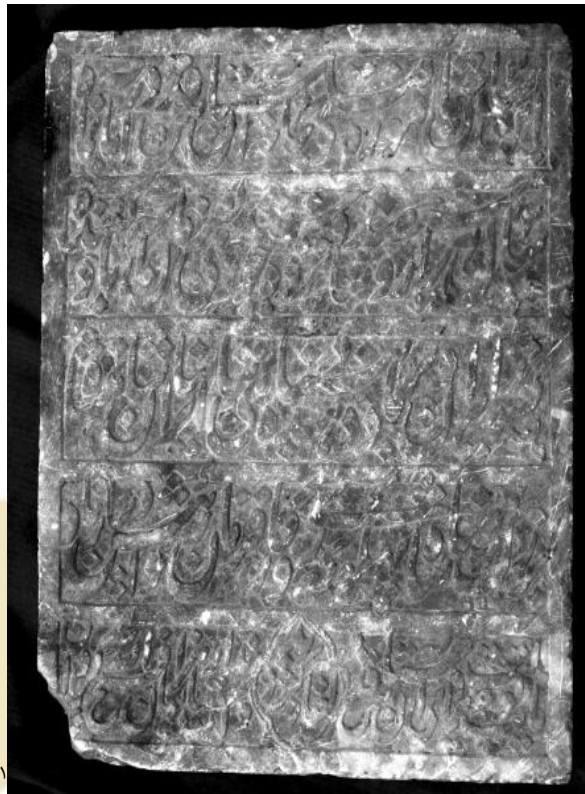

ساختمان موزه

در تاریخ دهم آذرماه ۱۳۱۶ ش. برای پایه‌گذاری موزه و کتابخانه دعوت‌نامه‌ای از طریق روزنامه آزادی منتشر می‌شود. (نجف‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱ و روزنامه آزادی شماره ۱۳۸۵) (تصویر ۳) در چهاردهم آذرماه سال ۱۳۱۶ شمسی سنگ بنای موزه آستان قدس طی تشریفات و مراسم خاصی رسماً گذاشته می‌شود (تصویر ۴) (کاویانیان، ۱۳۵۵، ص ۳۰۸-۳۱۷ و صمدی، ۱۳۳۴، ص ۵-۷) و خبر آن در شماره ۳۴ روزنامه آفتاب شرق، به همین تاریخ منتشر می‌شود. (نجف‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱) ساختمان موزه (تصویر شماره ۳) زیر نظر مهندس کنتراتیف و بیوک قهرمانی (سازمان کتابخانه‌ها موزه‌ها و مرکز اسناد، س ش. ۱۱۸۸۳۳، پاسخ‌نامه شماره ۵۶۷۶/۱۰۸۶۷ مورخ ۱۳۳۰/۴/۲۲ مشخصات موزه آستان قدس). در قطعه زمینی به مساحت ۵۷۰۰ مترمربع در محل پشت دیوار جنوبی مدرسه علینقی میرزا و صحن نو در مشرق مسجد گوهرشاد، کنار مقبره شیخ بهایی، در سه طبقه، یک طبقه زیرزمین و دو طبقه فوقانی به زیربنای ۱۰۳۴ مترمربع از آجر و بتون مسلح آغاز می‌شود و در سال ۱۳۲۱ ش. پایان می‌یابد. در این ساختمان قسمت‌های زیرزمین به انبار و مخزن و طبقات همکف و اول به موزه اختصاص می‌یابد. بعدها نیز در قسمتی از ساختمان طبقه بالا کتابخانه آستان قدس دایر گردید. (صمدی، ۱۳۳۴، ص ۷) سرانجام پس از تجهیز ساختمان و ایجاد شرایط مطلوب برای گشایش موزه، در تاریخ ۱۳۲۴/۹/۲۲ موزه آستان رضوی افتتاح شد. (تصاویر ۵ و ۶)

تصویر ۳. روزنامه آزادی شماره ۱۳۸۵-۱۰ آذرماه ۱۳۱۶ ش.

تصویر ۴. سنگ بنای موزه مدفون شده در پایه بنا (سال ۱۳۱۶ ش.)

تصویر ۵. اولین ساختمان موزه آستان قدس رضوی

۱- این کتیبه سنگی که در عملیات خاکبرداری و ساخت و تبدیل صحن موزه به رواق همراه با نخاله‌های بنایی خارج شده بود توسط یک زوج روستایی پیدا و در سال ۱۳۹۳ ش. به موزه آستان قدس تحویل می‌شود.

تصویر ۶ اولین ساختمان موزه آستان قدس رضوی (از نمایی دیگر)

اشیای موزه

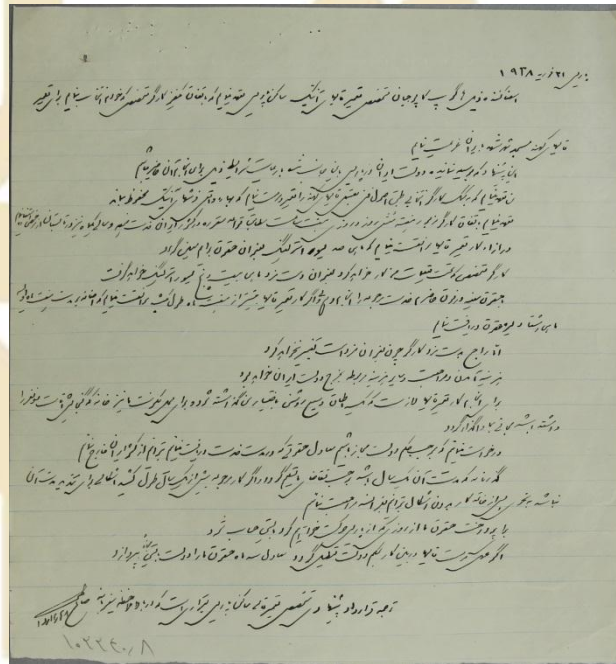
هم‌زمان با ساخت بنای موزه اقدامات گسترده‌ای برای انتخاب و مستندسازی و مرمت اشیایی که قرار بود به معرض نمایش درآید نیز انجام گرفت. در سال ۱۳۱۶ ش. حسن پیمان درخواست عکس‌برداری از اشیای موزه را می‌نماید. (س ش. ۱۰۱۹۹۵) که مقدمات آن و تهیه فیلم عکاسی در سال ۱۳۱۷ ش. انجام می‌شود. (س ش. ۱۰۲۴۳۶) اسناد مکاتبات سال‌های ۱۳۱۸ و ۱۳۱۹ ش. (اسناد مکاتبات سال‌های ۱۳۱۸ تا ۱۳۳۰ به شماره ۹۰۳۷۶ و س ش. ۹۵۴۳۷، سال ۱۳۱۹ ش.) نشان می‌دهد که دکتر مهدی بهرامی کارشناس موزه ایران باستان و استاد دانشگاه در حوزه تاریخ هنر و موزه‌داری به‌عنوان مسئول تنظیم و تشکیل موزه تعیین و به‌منظور بررسی شناسایی و مستندسازی آثار موجود در خزانه آستان قدس و تهیه کتاب راهنمای موزه (س ش. ۴۵۷۴۱ ضمیمه ۵۰۳)^۱ دعوت به همکاری می‌شود. وی طی سفرهای متعدد در مشهد مستقر می‌شود و ضمن بررسی اشیای در انجام عملیات پاک‌سازی و آماده‌سازی آن‌ها برای نمایش فعالیت می‌کند. از اقدامات مهم وی، تهیه آلبومی از تصاویر اشیای موزه‌ای است که در آن عکس‌ها برحسب تقدم و تأخر تاریخی آن‌ها مرتب می‌شود و در زیرقطعات عکس مشخصات اشیاء، جنس، رنگ زمینه، تاریخ و قدمت شیء و تاریخ وقف، اطلاعات هر اثر و وزن آن و دیگر اطلاعات موردنیاز درج می‌گردد. (س ش. ۲۷۱۷۹ سال ۱۳۲۵

^۱ این سند به موضوع حق‌التألیف کتاب راهنمای موزه در سال ۱۳۲۱ ش. می‌پردازد.

ش. همچنین از یک کارشناس مرمت قالی‌های قدیمی در پاریس به نام کاپوچیان برای مرمت قالی‌های نفیس دوره صفوی طی سال‌های ۱۳۱۶-۱۳۱۷ ش. دعوت به عمل می‌آید (س ش. ۱۰۲۲۴۰). (تصویر ۷) و در همین سال قرارداد ساخت ویتترین با نجاری به نام جعفر قمی رضوی بسته می‌شود. (س ش. ۹۰۱۰۶)

طی مدت‌زمان انجام عملیات مستندسازی آثار، تهیه کارت‌پستال از آن‌ها و کتاب راهنمای موزه به سه زبان پیشنهاد و در دستور کار قرار می‌گیرد. در حال حاضر از مجموعه مدارک تهیه‌شده توسط دکتر بهرامی و دیگر متصدیان، تنها کتاب راهنمای موزه باقی‌مانده است که به علت فوت وی، جمع‌بندی نهایی آن توسط روح‌الله صمدی موزه‌دار وقت موزه ایران باستان انجام می‌گیرد و در سال ۱۳۳۴ ش. به چاپ می‌رسد.

تصویر ۷. سند شماره ۱۰۲۲۴۰، قرارداد با کاپوچیان.

اسناد مکاتبات سال‌های ۱۳۱۸-۱۳۲۲ شمسی نشان می‌دهد که بهرامی طی این سال‌ها پس از انتخاب اشیا جهت نمایش از بین آثار موجود در خزانه (مانند ظروف و منسوجات) و اشیای موجود در حرم مطهر (مانند کتیبه‌های طلا، درهای چوبی، سنگاب خوارزمشاهی و...) تلاش بسیاری در جهت آماده‌سازی آن‌ها انجام داد و فهرست اموالی آن‌ها را تهیه کرد. (تصویر ۸)

خطی نفیس و تبادل برخی ظروف سفالین زرین فام بسیار نفیس که در بین اشیای موزه ایران باستان مکرر وجود داشت با آثار مکرر در آستان قدس رضوی را به متولیان امر پیشنهاد داد و پیگیری نمود. (س ش. ۹۵۱۱۵). اقداماتی برای تهیه آلبوم عکس اشیا جهت کارشناسی و تعیین قدمت اشیا (س ش. ۹۵۱۳۰) و شناسنامه آثار، تهیه پلاک مشخصات اشیا، قفسه‌های مخصوص نگهداری سکه‌ها و تکمیل مجموعه آن، خریداری کتب لازم برای مطالعه مسکوکات و اشیاء و جز آن نیز از جمله کارهایی بود که بنا بر ضرورت برای تشکیل موزه‌ای بزرگ درخور خراسان بزرگ و در شأن دستگاه حضرت رضا علیه‌السلام انجام گرفت.

صورت اشیا - نفیسه استا قدس که از خزانه مبارکه ارجس، بنفشه‌ها در دکتر بهرامی متعلق آثار باستان شناسی موزه استا قدس انتقال داده شده است

ردیف	نوع اشیا	شماره		توضیحات
		اصل	کپی	
	تالار (۱)			
	محتوی اشیا - قیل از دیور و آقا زینبوری			
۱	الف - اشیا - خارج از کتیبه ها	۵۹	۶۲۴	با نفوس تهیه کتفه و نام سلطان ابوالفتح محمد غور سال ۹۷ هجری
۲	با به شمعان سی	۶۰	۱۵	با نفوس کتفه بنام سمودین الحین خادم ۸۳۳ هجری
۳	درجه فولادی زرکوب	۵۹	۴۹	بنام شاهین تیموری سال ۸۱۷ (دوره پنجمه از درجه جز است)
	ب - کتیبه ها			
۴	کتیبه (۱) دارای ۱۱ خطه سالم	۹۲	۷۰۷	بنام ابن محمد بن ابوالاسلام ابن عقیق هجری
۵	با به شمعان مغربی سم کوب	۳۰۰	۷۸۵	با بان ابن عقیق هجری
۶	دختر مغربی سم کوب	۵۷	۳	بنام ابن الملک زینبی ساعت ابن عقیق هجری
۷	آفتاب مغربی	۱۰۳	۷۰۵	سم کوب ابن عقیق هجری
۸	دختر مغربی (جام مغربی)	۸۱	۶۱۸	سم کوب با بان ابن عقیق هجری
	کتیبه (۲) دارای ۱۱ خطه سالم			
۹	غلت کاشی شماره شکل	۹۱	۳۵۱	زین فاطمه بن با زاره هم سلطنتی از سال ۶۱۲ هجری
۱۰	" " " "	۹۶	۳۵۵	" " " "
۱۱	" " " "	۱۰۶	۳۵۰	زین نام " " " "
۱۲	" " " "	۱۰۸	۳۶۴	" " " "
۱۳	غلت کاشی	۱۱۰	۳۵۴	الزبان " " " "
۱۴	غلت کاشی شماره شکل	۱۱۸	۳۶۴	" " " "
۱۵	بنفش از تنم شتون همراه هم ماهر	۱۲۰	۳۶۵	متعلق به محراب حرم ماهر
۱۶	غلت کاشی شماره شکل	۱۱۹	۳۵۴	زین نام متعلق با زاره هم سلطنتی
۱۷	" " " "	۱۱۷	۳۶۴	" " " "

تصویر ۸. فهرست اشیای انتخاب شده برای نمایش توسط دکتر بهرامی

بهرامی پس از انجام عملیات کارشناسی آثار تاریخی موجود، ۱۸۹ قلم شیء از خزانه و آثار حرم مطهر انتخاب نمود تا برای نمایش به موزه انتقال یابد. اشیاء انتخاب شده در یازده تالار و اتاق به ترتیب دوره تاریخی به نمایش درآمدند که عبارت بودند از:

تصویر ۹. تالار شماره یک در موزه آستان قدس (۱۳۵۰-۱۳۲۴ ش.)

تالار ۱: سی‌ونه قلم اشیای قبل از تیموری و آغاز تیموری. (تصویر ۹)

اتاق ۲: هفت عدد شیء مربوط به زمان تیموری.

تالار ۳: بیست عدد شیء مربوط به اواخر دوره تیموری و دوره صفوی.

تالار ۴: سی‌وهشت عدد شیء مربوط به دوره صفوی.

اتاق ۵: چهارده قلم اشیای دوره صفوی.

اتاق ۶: بیست‌وچهار قلم آثار دوره صفوی و قاجار.

اتاق‌های شماره ۷، ۸، ۹ و ۱۰: شامل چهل‌ودو اثر مربوط به دوره قاجار.

اتاق شماره ۱۱ (راهرو): محتوی چهار اثر مربوط به دوره صفوی و قاجار. (س ش. ۲۷۱۷۹)^۱

در طی سال‌های بعد تعدادی سکه نیز در یک تالار به نمایش درمی‌آیند. در سال ۱۳۳۸ شمسی بنا بر دستور تولید

وقت، برای ارزیابی اشیای موزه و خزانه از آقای «موسی پیرامون» ارزیاب موزه ایران باستان دعوت می‌شود. در آبان ماه

همین سال آقای کفایی رئیس موزه و خزانه آستان قدس طی نامه‌ای به تولید اعلام می‌نماید که اشیاء ارزیابی و بر سه

قسمت تقسیم شده است:

^۱ - سازمان کتابخانه‌ها موزه‌ها و مرکز اسناد، س ش. ۲۷۱۷۹: «صورت اشیاء نفیسه که از خزانه مبارکه برحسب تشخیص آقای دکتر بهرامی به موزه آستان قدس انتقال داده شده است».

الف: دویست و چهل قلم اشیای ارزشمند دوره تاریخی که در موزه به نمایش درآمده است.

ب: هشتصد و نودودو قلم اشیای ارزشمند دوره تاریخی که در خزانه نگه‌داری می‌شوند.

ج: دویست و چهل‌ودو قلم اشیای موجود در خزانه که از نظر هنری و تاریخی کم‌ارزش محسوب می‌شدند، برای

فروش تفکیک شدند. (س ش. ۱۲۸۷۹۶ تاریخ ۱۳۳۸/۸/۲).

در سال ۱۳۳۰ ش. پیرو مکاتبات وزارت فرهنگ مشخصات موزه آستان قدس جهت معرفی این موزه در سازمان

بین‌المللی ایکوم برای سازمان یونسکو ارسال می‌شود. (س ش. ۱۱۸۸۳۳). بررسی مکاتبات داخلی آستان قدس رضوی

در طی دهه ۴۰ تا ۵۰ ش. نشان می‌دهد سایر آثار تاریخی حرم مطهر مانند ضریح فولادی، یک جفت درب شمشاد

منبت‌کاری شده، (س ش. ۸۹۰۱۶، سال ۱۳۴۴ ش.) درب طلا و نقره پایین پای مبارک (س ش. ۴۸۴۴، سال ۱۳۴۹

ش.) و درب نقره پیش روی مبارک (س ش. ۵۱۱۰، سال ۱۳۴۹ ش.) نیز به‌مرور برای نمایش به موزه منتقل شدند.

هم‌چنین اقداماتی برای مستندسازی آثار و عکس‌برداری از آن‌ها، مرمت آثار نفیس و معرفی آن‌ها در مجله «نامه آستان

قدس» انجام می‌گرفت.

در سال ۱۳۴۶ ش. اولین گنجینه قرآن در محل کتابخانه آستان قدس رضوی با نمایش تعداد ۲۱۴ جلد قرآن و

جزوه قرآنی که از بین ۴۵۰۰ نسخه موجود، با توجه به قدمت و نفاست آثار توسط استاد گلچین معانی با همکاری رئیس

وقت کتابخانه انتخاب‌شده بود، گشوده شد. (احمد گلچین معانی، ۱۳۴۷، مقدمه ص الف.) وی هم‌چنین بر اساس بررسی

و کارشناسی نسخ خطی قرآن‌ها کتاب «راهنمای گنجینه قرآن» را تألیف نمود که در سال ۱۳۴۷ ش. به چاپ رسید.

تغییر مکان موزه از سال ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۶ ش.

در سال ۱۳۵۰ شمسی به علت تغییر فضاهای وابسته به حرم مطهر و تخریب ساختمان موزه به‌منظور برنامه‌ریزی

برای ساختمان جدید موزه و توسعه فضای صحن، اشیاء به محل جدید در تالار تشریفات^۱ واقع در ضلع جنوب شرقی

صحن موزه منتقل شد تا ساختمان موزه مرکزی ساخته و آماده بهره‌برداری گردد. در خردادماه سال ۱۳۵۱ ش. خبر

بازگشایی موزه در مکان جدید و ساعت بازدید آن در روزنامه‌های آفتاب شرق و نور ایران اعلام شد. (آفتاب شرق شماره

۹۹۵۲ مورخ ۵۱/۳/۱۴ - نور ایران شماره ۳۵۸۵ مورخ ۵۱/۳/۱۶). در سال ۱۳۵۲ ش. کتابچه‌ای مصور و غیر رنگی در

^۱ - تالار تشریفات آستان قدس که بعدها به‌عنوان تالار مطالعه آقایان مورد استفاده قرار گرفت و از سال ۱۳۷۷ نیز گنجینه تخصصی فرش و دست‌بافت‌ها در آن گشایش یافت.

قطع جیبی برای معرفی تعداد بیست‌وشش اثر نفیس موزه چاپ شد و در مقدمه آن به افتتاح موزه در اردیبهشت‌ماه اشاره گردید.

در سال ۱۳۵۳ ش. قرارداد ساخت بنای جدیدی برای موزه و کتابخانه آستان قدس با شرکت ساختمانی ماهساز و با نظارت مهندسین مشاور بوربور بسته شد که اجرای قرارداد تا سال ۱۳۵۷ ش. ادامه یافت. (اسناد ش: ۱۰۷۸۸۴ - ۱۰۷۸۸۵ و ۱۰۷۸۹۶) این شرکت متعهد شد که در مورد مشخصات اختصاصی کتابخانه، موزه و خزانه از وجود کارشناسان معرفی شده از موزه بریتانیا استفاده نماید. در تاریخ ۱۲ اسفند ۱۳۵۳ (۳ مارس ۱۹۷۵ میلادی) کارشناسان انگلیسی «بازیل گری» و «گاری تامپسون» برای بررسی و اظهارنظر در مورد ویژگی‌های اختصاصی ساختمان کتابخانه و موزه و خزانه، به مشهد سفر کردند. (تصاویر ۱۰ و ۱۱)

در بهمن‌ماه سال ۱۳۵۶ (۲۵۳۶/۱۱/۱۰) سفیر ایران در لندن به وزیر دربار وقت اعلام می‌نماید که: آقای دکتر «پاسکو» رئیس قسمت حفاظت و آقای «استراتفورد» رئیس قسمت عتیقه‌جات قرون وسطی و قدیمی موزه لندن که در مورد پروژه مشهد قبلاً بررسی‌هایی نموده‌اند و اعلام کرده‌اند می‌توانند در تاریخ ۸ آوریل (۱۸ اردیبهشت) به تهران پرواز نمایند، ۹ آوریل در مشهد حضور یافته و روز جمعه ۱۴ آوریل (۲۴ اردیبهشت) به انگلستان مراجعت نمایند. در سال ۱۳۵۷ ش. این کارشناسان از ساختمان موزه و کتابخانه و خزانه بازدید کردند و نقاط قوت و ضعف ساختمان را بررسی و پیشنهادهای خود را برای رفع نواقص آن ارائه نمودند. (اسناد ش: ۱۱۳۹۴۰ و ۱۰۸۵۰۰). در سال ۱۳۵۵ ش. (۲۵۳۵/۴/۲۳ خورشیدی) قرارداد انجام کار آرایه‌گری^۱ ساختمان با شرکت فرانسوی ژانسن به مبلغ پنج میلیون و یکصد و پنجاه هزار و پانصد و شصت دلار منعقد شد. (اسناد ش: ۱۰۷۸۴۵-۱۰۸۴۹۹) همچنین در اسفندماه سال ۱۳۵۵ ش. (۲۵۳۵) سفارش ساخت در ساختمان کتابخانه و خزانه و موزه به سازمان صنایع نظامی داده شد و بر تحویل آن قبل از اردیبهشت سال ۱۳۵۶ ش. (زمان افتتاح) تأکید گردید. در این ساختمان طبقه منهای دو برای اشیاء خزانه، طبقه منهای یک را برای مخزن کتب خطی و نفایس و طبقه همکف را برای نمایش اشیاء منتخب موزه و طبقات فوقانی موزه را برای کتابخانه مرکزی آستان قدس قفسه‌بندی و تجهیز شد.

کارشناسان و متخصصان این شرکت طراحی کلیه اشیای انتخاب‌شده را در داخل ویتترین‌ها و همچنین با توجه به ابعاد اشیاء، طراحی هر غرفه را با شمای کلی اشیای آن انجام داده و فاصله بازدیدکننده را با هر ویتترین محاسبه کرده،

نور آرایشی اشیا در داخل ویتروین را انجام دادند. فهرست اشیا هر غرفه را به فارسی و انگلیسی بر روی تابلوهایی آماده نمودند. در ضمن از وسایل و مبلمان و فضاهای ایجادشده نقاشی‌های آبرنگ تهیه شد^۱ (تصویر ۱۲). اسناد سال‌های ۱۳۵۵-۱۳۵۶ ش. حاکی از برگزاری جلسات متعدد مسئولین وقت با مهندسان و کارشناسان متخصص و مجری است که در آن بر نکات مهمی از نظر حفاظتی تأکید کردند. (اسناد ش: ۱۰۷۸۴۵-۱۰۸۴۹۹).

تصویر ۱۰. عملیات ساخت موزه و کتابخانه توسط شرکت ماهساز با نظارت مهندس بوربور

^۱ اسناد و مدارک این اقدامات در آرشیو موزه موجود است.

تصویر شماره ۱۱- نمای صحن موزه و ساختمان موزه و کتابخانه مرکزی آستان قدس

تصویر ۱۲. نقاشی آبرنگ از میز چوبی با تندیس قوهای سفید در پایه‌ها

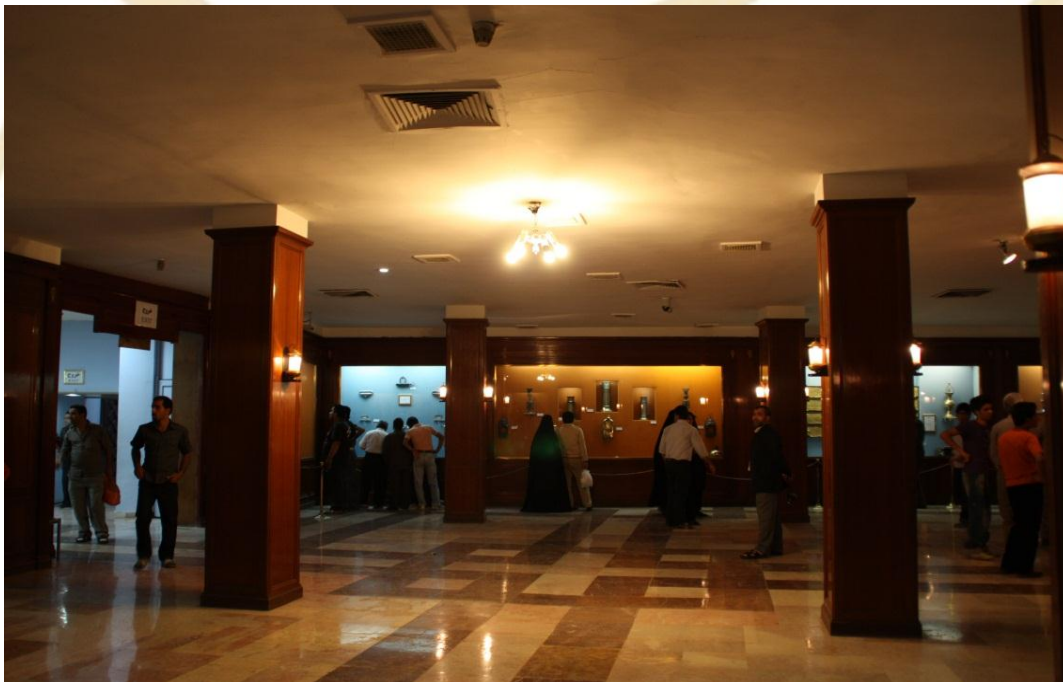
اشیای به نمایش درآمده در این موزه شامل تعدادی از اشیای تاریخی حرم مطهر مانند کتیبه‌های مربوط به دوره صفوی، صندوق پوش مضجع مطهر حضرت رضا علیه‌السلام، پایه شمعدان‌ها، گل‌گیرها، سنگاب، زیارت‌نامه‌های فولادی، انواع ظروف چینی آبی سفید و پنج رنگ، ظروف فلزی، کتیبه‌های سنگی، سکه‌ها و تعدادی از منسوجات و فرش‌های دوره صفوی تا قاجار و درهای طلا و نقره مربوط به دوره قاجار و تعدادی زینت‌آلات و اشیاء متنوع دیگر بود. در ضمن به‌مرور طی سال‌های بعد اشیای دیگری چون محراب‌های کاشی زرین‌فام دوره خوارزمشاهی و پنجره مشبک

نقره (که در رواق بالاسر حضرت نصب بود) به مجموعه آثار موجود افزوده شدند و در محل تالار ورودی (معروف به سالن درهای طلا و نقره) نصب شدند^۱ (تصاویر ۱۳ و ۱۴)

تصویر ۱۳. نمایش منسوجات در موزه مرکزی قبل از تغییرات سال ۱۳۷۸ ش.

تصویر ۱۴. نمایی از تالار سنگاب در موزه مرکزی

^۱ مجریان طراحی و چیدمان آثار در این موزه طبقه‌بندی آثار را بر اساس دوره تاریخی انجام ندادند بلکه بیشتر نوع جنس موردنظرشان بود.

منابع و مأخذ:

۱. احتشام کاویانین، محمد (۱۳۵۵). **شمس الشموس یا تاریخ آستان قدس**. مشهد: آستان قدس.
۲. اداره امور فرهنگی (۱۳۶۲). **سیمای انقلاب در آستان قدس رضوی**. مشهد: آستان قدس رضوی.
۳. اردلان جوان، علی (۱۳۸۶). **گنجینه‌های هنر در آستان قدس رضوی، معرفی موزه آستان قدس**. مشهد: مرکز آفرینش‌های هنری آستان قدس.
۴. آرشیو موزه آستان قدس رضوی، دفتر یادداشت مراجعان موزه آستان قدس در سال‌های ۱۳۱۶-۱۳۲۱ ش.
۵. **آستان قدس رضوی دیروز و امروز**. (۱۳۵۶). مشهد: آستان قدس رضوی.
۶. **بررسی نامه‌های اداری مربوط به سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۷۰** [در بایگانی راکد موزه با همکاری آقای رمضان علی ایزانلو] (۱۳۸۲).
۷. دفتر یادداشت‌های بازدیدکنندگان از موزه‌های آستان قدس از سال ۱۳۱۶ تا ۱۳۳۹ ش.
۸. رجب‌علی لباف خانیکی، ۱۳۷۸. **سیمای میراث فرهنگی خراسان**. تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
۹. **روابط عمومی آستان قدس رضوی (۱۳۷۳)**. **حرم: مروری بر فعالیت‌های آستان قدس رضوی**. مشهد: روابط عمومی آستان قدس رضوی.
۱۰. سوزنچی کاشانی، علی (۱۳۸۷). **شرح حال و زندگی محمدرولی اسدی با تأکید بر اقدامات وی در آستان قدس رضوی**. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران. دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ اسلام.
۱۱. صمدی، سید حبیب‌الله (۱۳۳۴). **راهنمای موزه آستان قدس**. مشهد: آستان قدس.
۱۲. کفائی، محمدرضا (۱۳۴۰). **خزانه آستان قدس**. نامه آستان قدس، شماره ۸، مشهد: آستان قدس.

۱۳. گلچین معانی، احمد (۱۳۴۷). راهنمای گنجینه قرآن. اداره کتابخانه آستان قدس رضوی، مشهد.

۱۴. لباف خانیکی، رجب‌علی (۱۳۸۷). حرم مطهر رضوی، تهران: کتاب همراه.

۱۵. مدیریت اسناد و مطبوعات. بررسی مجموعه اسناد آستان قدس رضوی مربوط به

سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۵۶ شمسی. اسناد مکاتبات: (ش س ۱۶۱۵۹ مورخ ۱۸/۸/۲۳، ش س ۵۳۲۷

مورخ ۱۸/۸/۲۶؛ ش س ۱۶۳۰۱ مورخ ۱۸/۹/۲۶، ش س ۶۷۶۸ مورخ ۱۸/۱۰/۱۸، ش س ۲۸۹۶ مورخ

۱۸/۱۰/۳۰، ش س ۲۰۹۶۸ مورخ ۱۸/۱۱/۲، ش س ۴۳ مورخ ۱۹/۲/۹، ش س ۱۳۶۴۷ مورخ ۲۱/۱۲/۱۸، ش

س ۲۹۷۶ مورخ ۲۲/۴/۲۸ و ۲۲/۳/۲۷ و ش س ۲۷۱۷۹).

۱۶. مصاحبه با دکتر سید علی اردلان جوان.

۱۷. مصطفی زادگان، رضا (۱۳۸۱). سیر تحول تعریف موزه در اساسنامه‌های ایکوم از ۱۹۵۱

تا ۲۰۰۱ (۱۳۳۰ تا ۱۳۸۰). مجله موزه‌ها، ۹ (۳۰).

۱۸. موسوی مغانی، حسین (۱۳۴۱). بهشت شرق. [مشهد]: [چاپخانه زوار].

۱۹. مؤتمن، علی (۱۳۴۸). تاریخ آستان قدس. مشهد: آستان قدس رضوی.